

Miks puu ei lange maha, miks lind ei lenda ära – ehk kurtide viipekeelsest folkloorist

Liina Paales

Kaasaegses folkloristikas on esiplaanile tõusnud rühmapärimuse uurimine. Sellega seoses on meil viimastel aastatel tegeldud näiteks sõdurite, tudengite, aga ka teiste gruppide folkloori kogumisega. Ses suhtes pakub huvi ka kurtide kogukond, kelle pärimusele Eestis varem ei ole tähelepanu pööranud. Seda suuresti põhjusel, et aine on raskesti kättesaadav – on ju see, mis kurte ühendab ja millest neid tuntakse kui kurte, viipekeel, ja seega on nende folkloori viipekeelne. Aga enne, kui nende pärimusega lähemalt tutvuda, oleks tarvilik heita põgus pilk nende kogukonnale ja kultuurile.

Kurtuse käsitlemisest

Varem on psühholoogid, arstid, sotsioloogid ja teiste erialade esindajad kurtust käsitlenud kui puuet (nn meditsiiniline suund). Enamlevinud kurtuse stereotüübid kuuljate hulgas on sedalaadi: *Oi kui kahju, kurt ei kuule linnulaulu, muusikat, merekohinat* jne.; kuid on ka optimistlikke arusaamu, *kurdid on suurepäraseid suultlugejaid, häält kuulmata võivad nad su huuli jälgides kõigest aru saada*. Kurte inimesi ei saa stereotüüpiseerida, nad kõik on omaette isiksused eripäraste võimete, annete ja nõrkustega. Kurdi inimese arengut lapseast täiskasvanueani mõjutavad kolm faktorit: 1) kurtuse aste ja laad; 2) kaasasündinud intelligentsuse tase; 3) ümbritsev keskkond, mille moodustavad haridus, perekond ja kogukond (Jacobs 1989, 72).

Kurt Ameerika teadlane Leo Jacobs toob välja mõned kurtide iseärasused. Esiteks keeleline ebastandardus, mida ei saa pidada sünnipärase intelligentsuse näitajaks. Kurdil inimesel on probleeme isikulise ja umbisikulise tegumoe eristamisega, sageli ei tunne ta ära sama sõna eri vorme, tema kõnes ja kirjas järgnevad omadussõnad nimisõnadele jne. Ometi kinnitavad hiljutised uurimused, et intelligentsus ei ole korrelatsioonis kõne ja suultlugemise oskusega (Jacobs 1989, 79–80).

Keelelised raskused peegelduvad ka kurtide lugemisvõimes. Nende lugemus on väiksem kui samaealistel kuuljatel. Kuna kommunikatsioon on olnud piiratud, saavad nad enamasti aru vaid konkreetsetest mõistetest. Sageli jääb kurtidele arusaamatuks suurem osa abstraktseid mõisteid. Seetõttu ei suutu nad sõnamängu sama suure vaimustusega kui kuuljad, nende naljad on palju “asisemad”. Kurdil on raske mõista igasuguseid kõnekujundeid ja keelelisi konstruktsioone, nagu idioomid, allegooria, metafoorid, eufemismid, iroonia jne. (Jacobs 1989, 80). Kommunikatiivse puudulikkuse tõttu on kurtidel ümbritseva keskkonnaga lõtv side. Sageli ei teata ümberringi toimuvast ega olda kursis parasjagu käesolevate stiilide, moesuundade, mõtteviisidega jne. Leo Jacobs on omal ajal leidnud, et kurdid on keskmiselt kaks aastat käesolevast ajast maas. Näiteks narkootikumide probleem muutus tema sõnutsi Ameerika kurtide kogukonnas aktuaalseks kaks aastat hiljem kui kuuljate maailmas (Jacobs 1989, 81).

Sama kehtib ka kurdi lapse puhul: ta küpseb vaimselt aeglasemalt kui kehaliselt. Paljudel juhtudel kandub niisugune ebaküpsus üle täiskasvanuikka, kuna tema ja välismaailma vahel püsib endiselt keelebarjäär: ta ei kõnele piisavalt selgelt, et teda mõistetakse, ta ei saa rohkem infot, kui suudab suult lugeda, ta ei mõista kõike, mida kirjutatakse ajalehtedes, ta ei valda

kuuldelist keelt niisugusel tasemel, et väljendada oma mõtteid ja soove. Sellest tuleneb ka sotsiaalne ebaküpsus – kurt inimene on aeglane mõistma oma õigusi ja kohustusi kogukonna liikmena, maksumaksjana ja riigikodanikuna. Sageli ei ole ta teadlik sotsiaalsetest tagatistest jpm. (Jacobs 1989, 82).

Ja lõpuks – see, et kurt inimene on võimetu kuulma ja kontrollima oma kõnet, põhjustab meie jaoks harjumatu kõnehääle. Ka teiste poolt tekitatud helide kontrollimatus põhjustab mõningaid käitumuslikke iseärasusi. Näiteks kõnnib kurt inimene tema naabrite meelest trepikojas ülemäära trampides. Või siis lohistab jalgu. Ebaharilik pole seegi, et ta jätab veekraani jooksma või automootori käima. Kurtide inimeste omavahelist suhtlemist saavad mitmesugused hääled – mõminad, oiged, vile või kisa. Söögiajalgi võib kostuda ebameeldivaid hääletsusi, nagu matsutamine, luristamine, kahvliga taldriku kriipimine, äkitselt toolikorjule toetumine, nii et toolijalad vastu põrandat kraabivad. Sageli tundub kurdi inimese naer või kihistamine kuuljatele kohatu või sündsusetu (Jacobs 1989, 83). Kurdid, vähemalt mitte kõik, ei käsita end kui puudega inimeste gruppi. Nad väidavad, et tunnevad end suurepäraselt ning võivad teha ja suuta kõike peale kuulmise. Kurtust on nimetatud ka nähtamatuks füüsiliseks puudeks. Vastupidiselt pimedatele, kelle nägemispuude tunneme ära valgest kepist või juhtkoerast, või siis liikumispuudega inimestele, kes liiguvad ratastoolis, jääb kurtide puue sageli märkamata.

Kurtus kui kultuuriline fenomen

XX sajandil levib järjest enam kurtuse kui kultuurilise fenomeni kirjeldamine. Kurtide kultuuri silmapaistvad iseärasused, mida on traditsiooniliselt edasi antud: rahvuslikud viipekeeled (näiteks ASL – American Sign Language); kurtide klubid ja lokaalid; kurtide riiklikud ja rahvuslikud assotsiatsioonid; kurtide ajalehed ja ajakirjad (Eestis näiteks ajaleht “Kurtide Elu” ja kurtide kristlik ajakiri “Silmaring”), samuti raamatud tähelepanuväärivaist kurtidest; videolindid kurtidele lastele ja täiskasvanutele kurtidest jutustajatest; tugev kogukonnasisene abielu kurtide partnerite hulgas; kogukonna teatrid ja Kurtide Rahvuslik Teater (National Theater of the Deaf); kohalikud ja rahvuslikud sporditurniirid, Kurtide Suve- ning Talvemängud (World Summer and World Winter Games for the Deaf); kurtide kohalikud koolid ning rahvusvaheline Gallaudet Ülikool Washingtonis ja Kurtide Rahvuslik Tehnika Ülikool Rochesteris, New Yorgis; abivahendid, nagu näiteks lapsenutule reageerivad häiresüsteemid, valgussignaaliga ja/või vibratsiooniga äratuskellad, uksekellad, telefonid, *kuuldekoerad*, tekstiteleviioon, subtiitrid ja tekstitelefoniid.

*Viipekeelehuviliste jõulupidu 1994, detsember.
Ühiselt sõrmendatav sõna- EESTI.*

Ameerika Ühendriikides on näiteks enam kui 200 kurtide klubi, kus inimesed kohtuvad enamasti nädalalõppudel ühiseks ajaveetmiseks, ärikohtumisteks, õpikodades või loengutel osalemiseks, subtiitritega filmide vaatamiseks, mängimiseks, kaaslaste otsimiseks, sünnipäevade tähistamiseks ning naljade, anekdootide ja isiklike läbielamiste jutustamiseks. Samuti toimuvad paljudes kurtide klubides üks või kaks korda nädalas jalgpalli-, korvpalli-, golfi- ja muude spordialade treeningud ning võistlused. Suures linnas on enamasti rohkem kui üks kurtide klubi; näiteks Washington DC-is on kolm klubi, Philadelphias kaks ja New Yorgi suurlinnas rohkem kui kolmkümmend viis klubi. See viitab erineva isikulise, haridusliku ja elukutselise tagapõhjaga inimeste kultuurilisele mitmekesisusele kurtide kogukonnas (Carmel 1996, 198).

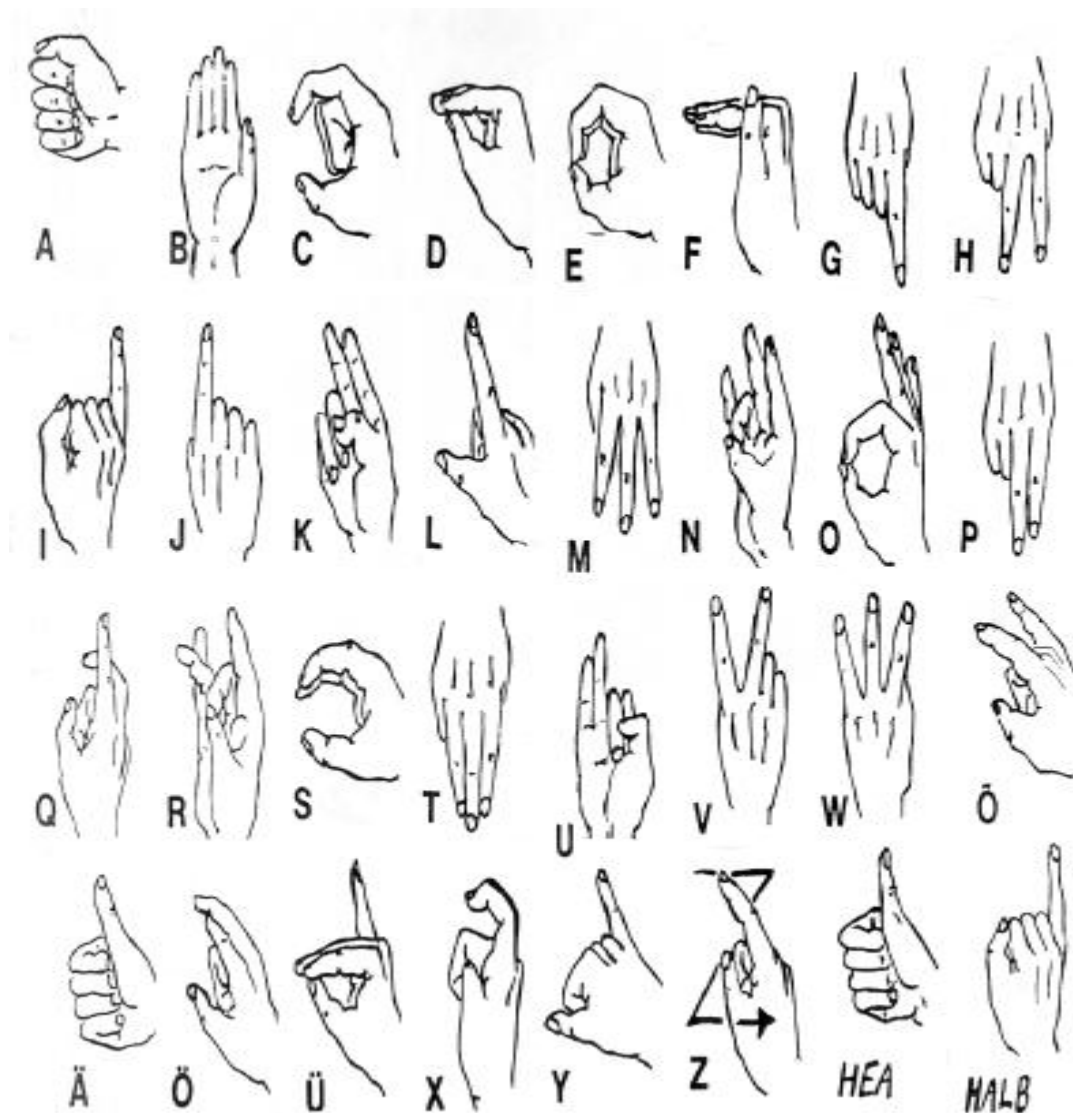
Kultuurilise lähenemise korral mõistetakse kurtust millegi positiivsena, mis eristab kurtide gruppi kuuljate inimeste dominantkultuurist. Viimastel aastatel ongi mitme maa kurtide kogukonnad saavutanud või saavutamas ametlikku tunnustust keelelis-kultuurilise vähemusgrupina. Esimesena õnnestus see 1981. a Rootsi kurtidel. Paljud Ameerika autorid eristavad sõnaga *kurt*, sõltuvalt sellest, kas see on kirjutatud suure või väikese tähega, audioloogilist (meditsiinilist) ja kultuurilist kurtust. *Kurt* suure tähega kirjutatuna märgib kuulumist kurtide kultuuri ja kogukonda, väikese tähega kirjutatuna – *kurt* – keskendumist kuulmispuudele, püüdele seda ületada ja integreeruda kuuljate ühiskonda (Möbius 1992, 389).

Kurtide kogukonna tuumikuks – tõeliseks eliidiks – peetakse neid 10% kurte, kelle õed-vennad on kurdid ja kelle vanemad on kurdid. Neile kui päriliku kurtuse kandjatele kuulub seega juhtpositsioon. Sündides kurdina kurtide lähikondlaste hulka, ollakse justkui vabad kurtusega seonduvatest negatiivsetest külgedest. Seega 90% kurtidest, ükskõik, kuidas nad end ka määratleks, ei ole tõelised kurdid. Owen Wrigley ei ole niisuguse määratlusega nõus ja juhib tähelepanu varjatud dualismile, mis esineb säärase eristamise puhul: *kurt* = halb; *Kurt* = hea. Tema arvates on võimatu, et kurtuse tajumiseks on eelmainitu – elu kurdina kurtide peres ja lähikondsete hulgas – ainuke autentne viis (Wrigley 1994, 39).

Võib kujuneda ekslik arusaam kurtidest kui homogeenest kogukonnast, ometi ei ole see sugugi nii ühtne grupp. Kurtide kogukonna kultuurilise ja keelelise mitmekesisuse loovad *viiplejad*, kes kasutavad viiplemist, sõrrendamist ja žeste, ja *kõnelejad*, kes ei viiple, aga kes räägivad ja loevad huultelt. Mõned kogukonna liikmed on sündinud kurdina, mõned kuuljana, aga on hiljem kurdistunud. Kurtide kogukonda kuulub ka teisi selle inimgrupiga seotud isikuid (näiteks vaegkuuljad, kurtide vanemate omaksed – kuuljad lapsed jm sugulased, viipekeele tõlgid). Kurtide kogukonnas on ka omad vähemused: mustanahalised kurdid, homoseksuaalsed kurdid jne. Gallaudet' Ülikooli kurt professor Paddy Ladd, kes tegeleb kurtide uuringutega, toob eraldi grupina välja keskklassi, mis paistab silma oma päritolu ja hariduslike saavutustega. Nagu teistegi kultuuride puhul, võtab see grupp rohkem omaks dominantgrupi – kurtide puhul kuuljate – väärtusi ja suhtub üleolevalt kurtide tavapärasesse ellu (Ladd 1993, 194).

Kurtide kultuuri kohta on tehtud kultuuridevaheliste uuringute põhjal (aluseks Ameerika kurtide kultuuri ja Ameerika kuuljate e dominantkultuuri võrdlus) mõningaid üldistusi:

1. *Kurtide kultuur* on pigem *kollektivistlik* kui *individualistlik*, ja selles väärtustatakse eelkõige inimsuhteid. *Dominantkultuur* on seevastu *impersonaalne* ja *individualistlik* (seda peegeldavad nt seisukohad *töö on töö* ja *vaba aeg on vaba aeg; aeg on raha*). Kurtidele on omased *pikad lahkumisrituaalid* (kallistused, järgmise kohtumise kokkuleppimine, taas käepigistused jne).

Eesti sõrmendtähestik

Kurtide kultuuris on oluline ka *vastastikkuse printsiip*: kui mina osutan sulle mingi teene, siis on minulgi seda sinult õigus oodata.

2. Dominantkultuur on sageli individualistlik, igäüks mõtleb iseendale. *Kollektivistlikus* kurtide kultuuris on esikohal grupi huvid, otsuseid vastu võttes peetakse silmas, mis oleks kurtide kogukonna jaoks tervikuna parim.

3. *Otseütlemine* on samuti kurtide kultuuri tunnusjooni. Selle funktsiooniks on tõelise sõpruse ülesnäitamine. Kuuljate jaoks on otsesed isiklikud märkused – nt sa oled paksemaks läinud – tabu. Niisugust käitumist peetakse ebaviisakaks.

4. *Dominantkultuur on suunatud muutumisele*, edasiminekule ja tulevikule. *Kurtide kultuur hoiab oma traditsioone* ja on mõnikord nende muutmise vastu (näiteks on vanemad kurdid umbusklikud muudetud või uute viipemärkide suhtes).

5. Üldiselt jääb *privaatsus* kurtide kogukonnas *tagaplaanile*. Usaldusel ei ole niisugust väärtust nagu kuuljate maailmas – *info on kõigi oma*.

6. Viipekeele tõlkidest on hinnatumad kurtide enda kuuljad pojad ja tütreid – neid peavad kurdid kõige võimekamateks tõlkideks. Siiski – usalduse kui väärtushinnangu väljundite

kohta põhjalikumad uuringud kurtide kultuuris puuduvad.

7. *Jutustamine* on kurtide kultuuri oluline osa. Häid jutustajaid hinnatakse, nende ümber kogunetakse. Sageli kiidetakse isekeskis viipekeele ilu ja sobilikkust lugude jutustamiseks.

8. Kurtide kultuuris suhtutakse *kehakontakti* kuuljate kultuurist erinevalt. Teist kurti inimest käsivarrest või õlast puudutades tõmmatakse endale tähelepanu, see on märguandeks, et soovitakse viibelda (Mindess 1993, 242–243; Page 1994, 224).

Kurtide puhul peetakse loogiliseks kuulumist mõlemasse kultuuri – kurtide ja kuuljate omasse. Ajaloost on teada ühiskondi, kus kuuljate ja kurtide grupp on rahumeelselt kõrvuti eksisteerinud. Niisugune positiivne suhtumine valitses näiteks Martha Vinyardi saare elanike hulgas, kus viipekeele kasutamine oli niivõrd levinud, et kuuljad inimesed viiplesid isegi siis, kui kurte läheduses polnud (Groce 1990). Kurte vaadeldakse bikultuurseina, ometi ei ole kurtide kultuuri olemus siiani päris selge. Uuemates uurimustes pööratakse tähelepanu kurtide multikultuursusele, püütakse näiteks analüüsida Aafrika päritolu kurdi kohandumist Ameerika viipekeelse kogukonna ja Ameerika kuuljate ingliskeelse ühiskonnaga (Humphries 1993).

Kurdid kasutavad omavahelises suhtlemises viipekeelt, mis on niisama hea ja täisväärtuslik kui artikuleeritud keelgi. Erinevalt kuuldelisest keelest on see visuaalne, keerukalt struktureeritud ja autonoomne keel oma viipevara, süntaksi, grammatika ja idioomidega. Ei ole universaalset viipekeelt, mida kasutaksid kogu maailma kurdid, küll on aga palju erinevaid rahvuslikke viipekeeli (nt ameerika viipekeel, briti viipekeel, eesti viipekeel jne), nii nagu maailma keeltele omane (Carmel 1996, 198). Niisiis on kurtide kommunikatsioonivormi üldterminiks küll *viipekeel*, see aga ei tähenda, et on olemas mingi üks ebamäärane viipekeel, ühine kogu maailma kurtidele – erinevate rahvuste kurtide kogukondadel on omad rahvuslikud viipekeeled, kuigi need sarnanevad oma grammatikalt enam kui erinevad kuuldelised keeled. Samuti on viipelingvistid välja selgitanud, et peale puhaste, n-ö loomulike viipekeelte esineb ka mitmeid kohalike viipekeelte ja kõneldud keelte segusid (pidžinviipekeeled) (Paavel, Toom 1991, 625).

Eelneva põhjal saame teha järgmised üldistused: kurtide puhul võib rääkida nii ülemaailmsest kurtide kogukonnast, mille moodustavad erinevate maade kurtide kogukonnad, kui ka rahvuslikest kurtide kogukondadest eraldi, nt Ameerika kurtide kogukond, Eesti kurtide kogukond (kuigi on ka väidetud, et kurdid moodustavad omaette rassi või rahvuse). Kurte käsitletakse järjest enam keelelis-kultuurilise vähemusgrupina, millel on omad tõekspidamised, käitumisnormid ja väärtushinnangud. Viipekeele mõiste tähistab kurtide visuaal-žestikulaarset kommunikatsiooni üldiselt, kitsamalt aga eri rahvusest kurtide kogukondade suhtluskeeli.

Kurtide folkloor

Kurtide pärimusega tegelemisel on mitmekümneaastased traditsioonid Ameerika folkloristikas. Seetõttu toetub käesolev kirjutis just Ameerika kurtide kogukonna folkloori puudutavatele uurimustele, kuid esitatavad näited on pärit Eesti kurtide kogukonnast. Ameerika kurtide folkloorne pärimus ulatub enam kui 175 aasta taha.

Enamiku Ameerika kurtide folkloori käsitlevate uurimuste autor on Susan D. Rutherford. Ta on kirjutanud seni trükis avaldamata doktoriväitekirja “A Study of American Deaf Folklore” (1987). Peale selle on ta mitme Ameerika kurtide kogukonda, folkloori ja kurtide vähemusi käsitlevate videofilmide autor. Kurt folklorist ja antropoloog Simon. J. Carmel on kurtide folkloori teemaliste videofilmide autor, samuti on ta koostanud kurtide kogukonda, kultuuri ja folkloori käsitleva ülevaate entsüklopeedias “American Folklore” (1996). S. J. Carmel on

tegelnud samuti Venemaa kurtide kogukondade uurimisega. Karen Baldwin (1982) on uurinud kurti tähistavaid kujundeid Ameerika kurtide jutustavas traditsioonis. Jack R. Gannon (1981) on tegelnud Ameerika kurtide jutustamistraditsiooniga ning Ameerika kurtide kultuurist ja folkloorist on kirjutanud veel arhivaar (American Folklife Center, Library of Congress) Stephanie A. Hall (1991), kelle väitekirja teemaks oli “ 'The deaf Club is Like a Second Home': An Ethnography of Folklore Communication in American Sign Language” (1989). Mõned kirjutised on ka Suurbritannias ilmunud, nt Peter Jacksoni teos “Britain's Deaf Heritage” (1990) – ja ega rohkem olegi midagi olulist nimetada. Ei ole teada, et meie lähinaabritelt soomlastelt või rootslastelt oleks midagi kurtide folkloori kohta ilmunud, sama kehtib Saksamaa kohta.

Alljärgnev kurtide folkloori termini määratlus pärineb S. J. Carmeli ülevaatest (Carmel 1996). (Inglisekeelses kirjanduses esineb *deaf folklore* terminile lisaks veel ka *deaflore* mõiste (Baldwin 1982)). Kurtide folkloori termin võeti 1977. aastal Ameerikas kasutusele ainulaadse, kuulmisvõimeta inimeste vähemusfolkloori jaoks, mis on ühine nende keelelisele ja kultuurilisele kogukonnale. Kurtide kogukonnas – või kurtide maailmas – on folkloor keerukasse seosesse viidud traditsioonilise ülekandega viipemärgi abil. See on kultuurilise eripära väljendus ja kannab endas kurtide elukogemusi ja erilisi arusaamu. Kurtide pärimuses vahendatavad normid, väärtushinnangud ja elukujutelmad peegeldavad nende kogukonna ajalugu. Kurtide folkloor antakse edasi kurtide jutustajate poolt. Tavaliselt on jutustamise kohtadeks olnud kohalikud kurtide koolid, instituudid, kurtide klubid, kurtide perekondade kodud, laagrid, peod, piknikud, spordivõistlused, töökohad, kus on kurdid kolleegid jne.

Edasi kurtide folkloori liigitamisest Carmeli põhjal. Kurtide folkloor on žanriliselt mitmekesine: see hõlmab kurtide nalju, anekdoote, mõistatusi; nii-öelda eriti *kurdilikku pärimust*, mille ingliskeelne termin on *signlore* ja mis sisaldab viipemänge (need sisaldavad sõrmendtähestikku ja numbrilugusid), viipepoeesiat, viipelisi keerdküsimusi, viipelist kalambuuri, nimeviipeid, mängu, isiklikel kogemustel põhinevaid lugusid, pajatusi tähelepanuväärsetest kurtidest isikutest ja kurtidega seotud kuuljatest ning uskumusi. Rutherford nimetab veel fantaasialugusid, rahvapäraseid kõnekäande, kombeid, tavasid, rituaale ja tähistamisviise (Rutherford 1989, 23). Kõik need folklooriilmingud kirjeldavad kurtide kultuuri ja selle pärandi jõulist avaldumist, mis ergutab kurte lapsi ja täiskasvanuid tundma uhkust oma identiteedi üle.

Kurtide folklooril on mitmesuguseid funktsioone: see lõbustab ja lahutab meelt, harib ja arendab asjatundlikkust, loob ja säilitab identiteeti, kinnitab ja reguleerib grupi konformsust. Samuti jagab see kurdile inimesele teavet, kuidas kuuljate maailmas elada ja toime tulla (Rutherford 1987, 189).

Mõned näited kurtide kogukonna pärimusest nii meilt kui mujalt. Üks tüüpilisi, kogu maailma kurtide (ka Eesti kurtide) seas viibeldavaid anekdoote on järgmine:

Puuraidur kõndis läbi metsa, astus puu juurde ja hakkas seda kirvega maha raiuma. Kui puu oli juba langemas, karjus ta “Kuku!” ja puu kukkus raginal maha. Niisamuti tegi ta ka teise puuga. Siis hakkas ta kolmandat puud raiuma, aga kui ta “Kuku!” karjus, puu ei langenud maha. Ta raius veel ja hüüdis uuesti “Kuku!”. Ikka ei juhtunud midagi – puu seisis endiselt püsti. Ta proovis veel korra, aga ikka kordus sama lugu. Siis otsustas mees arstile helistada, et see tuleks ja puu üle kontrolliks. Peagi saabus arst kiirabiautoga. Pärast läbivaatust ütles arst puuraidurile, et puu on kurt. Mees teadis, mida teha: ta palus arstil kõrvale astuda, olles näoga puu poole, sõrmendas ta sellele “K-U-K-U!” Puu kukkus raginal maha. (Carmel 1996, 198–199)

Järgmine anekdoot peaks olema tekkinud Eesti kurtide kogukonnas, siiani ei ole näinud, et mõne teise rahvuse kurdid seda viipleksid, seega võib oletada, et anekdoot on Eesti algupära: *Kurdid sõidavad oma meeskonnaga kosmosesse. Mõne aja pärast pöörduvad nad maale tagasi. Vahepeal oli toimunud Maal suur katastroof – maailma lõpp. Ega's midagi – kurdid abielluvad, loovad oma perekonnad. Sünnivad lapsed. Maa täitub kurtidega. Äkki sünnib ühes peres kuulja laps. Kurtide nõukogu tuleb kokku, et arutada, mida ette võtta. Mis siis ikka – viibelda ta ei oska, tuleb hakata invaliidsuspensiooni maksma!* < Kristel Malleus, 22 a, snd 1975 (1997).¹

Alljärgnev anekdoot on paslik näide selle kohta, kuidas kurdi kuju võib juttudes varieeruda. Teisendis võib koera asemel olla tegelaseks puu.

Kurdid tahavad joomapidu panna. Lepivad kokku, klapivad raha ja ostavad viinapudeli. Tahavad pummeldama hakata, aga ei saa: üks koer vahib üksisilmi pealt. Lähevad teise kohta, et segajast lahti saada. Koer ikka järel. Lähevad siis veel kaugemale – eemale parki. Ikka kõnnib koer järele ja vahib. Mehed istuvad trammile peale ja sõidavad lõpp-peatusse. Astuvad trammilt maha, võtavad pudeli välja... Koer on ikka sabas, pole meestest sammugi maha jäänud ja vahib ikka nende poole. "Mis sa tahad?" küsivad kurdid viimaks. Koer viipleb: "Ma olen kurt." < Kalev Laumets, 39 a, snd 1959 (1997).

Kurtide rikkalikus juturepertuaaris leidub ka vaimuliku sisuga anekdoote:

Mees ostab hobuse. Müüja õpetab: "Kui hakkad ratsutama, siis hüüa "Halleluuja!", kui tahad, et hobune peatuks, siis ütle "Aamen!"." Mees proovib siis uuel ratsul sõitu teha. Hobune ei taha kuidagi liikuma hakata. Mehele meenub, et tuleb öelda "Halleluuja!". Hobune panebki tuhatnelja jooksu. Mees ratsutab nii rõõmsalt tükk maad. Äkki näeb, et ees on sügav kuristik. Kuidas küll hobune seisma saada? Tirib päitsetest, ei midagi – hobune tormab ikka edasi. Siis tuleb mehele müüja õpetus meelde, ta hüüab viimasel hetkel "Aamen!" Hobune peatubki kuristiku serval. Mees on nii rõõmus, et pääses surmasuust ja hüüab "Halleluuja!" Hobune sööstab, mees seljas, kuristikku. < Kaido Paales, 24 a, snd 1973 (1997).

Katoliku preester sõidab rongiga ja vaatab aknast välja. Äkki hakkab preester risti ette lööma. Mida kiiremini rong sõidab, seda kiiremini teeb preester ristimärke. Enne peatust vähendab rong kiirust ja preestergi lööb risti aeglasemalt. Peatuses läheb preester maha. Küsimus: Miks hakkas preester rongiaknast välja vaadates ristimärke tegema? Vastus: Preester nägi rongiaknast ristikujulisi elektrikposte. < Kaido Paales, 24 a, snd 1973 < Randy Pringle (Kanada) (1997).

Kurtide elust, ettevõtmistest ja viipekeelest on juttu paljudes anekdootides:

Indiaanipealik peab minema kohtuma teise indiaanipealiku. Väike poeg tahab kangesti kaasa minna. Pealikust isa nõustubki ja võtab oma poja kohtumisele kaasa. Kõnnivad läbi metsa. Äkki näeb poeg mingit hunnikut. "Isa, mis see on?" – "See on hirve kaka," selgitab isa. Lähevad jälle edasi. Laps näeb maas mingeid junne. "Isa, mis see on?" "See on hundi kaka." Isa ja poeg astuvad jälle edasi. Laps näeb maas mingisugust imelikku ringikujulist hunnikut: alt on see lai ja ülevalt kitsas – nagu püramiid. "Isa, mis see on?" küsib poeg. "See on kurdi indiaanlase kaka, kes kükitades ringi vaatab, et keegi kallale ei tuleks!" vastab isa. < Flemming Olesen (Taani) (1996).

Ameerikas ja Venemaal hakati ahvile viipekeelt õpetama. Ameerika ja Venemaa president lähivad vaatama, kuidas ahvid õppust on võtnud ning kumma maa ahv oskab viipekeelt paremini. Esiteks sõidavad nad Ameerikasse. Seal ahv ei viitsi üldse viibelda, losutab niisama. Sõidetakse Venemaale ja proovitakse seal ahviga viibelda. Ahv on kärmas, viipleb

kohe: “Andke mulle süüa. Mul pole süüa.”

Ameerika ahvi toideti hästi, tal oli kõht täis, sellepärast ta ei viitsinudki viibelda. Venemaal ahvi ei toidatud, oli rohkem näljas. Kui Ameerika president tahtis proovida, kas Venemaa ahvi viibelda oskab, siis see kohe vastas, et andke süüa, kõht on tühi. < Katrin Õunapuu, 21 a, snd 1976 < Vene kurdid (1997).

Leninile hakanud üks naine meeldima. Heitis silma, proovis nii- ja naapidi, kuni saigi teise lõpuks voodisse. Võtnud siis järgmise käsile. Meelitas ja meelitas – sai sellegi voodisse. Hakkab siis kolmandaga pihta. Meelitab ja meelitab, aga see ei anna mitte järele. Väga raudne naine. Lenin paneb kogu oma osavuse mängu – ei targemat ühtki.

Küsimus: Miks ei tulnud Lenin selle naise võrgutamiseга toime?

Vastus: See naine oli kurt. < Kaido Paales, 24 a, snd 1973 (1997).

Järgmine näide on selle kohta, kuidas kurt isik püüab oma probleeme kuuljate maailmas lahendada:

Pärast abiellumist sõidavad noor mees ja naine oma autoga pulmareisile. Nad on juba terve päeva teel olnud, õhtuhakul tunnevad mõlemad end väsinuna ja otsustavad motellis peatuda. Üliväsinuna kukkus naine voodisse ja uinus otsekohe. Abikaasa aga oli janune ja läks välja, et leida joogiautomaati. Kui ta oli oma janu kustutanud, hakkas ta tupp tagasi minema, kuid oli unustanud oma toa numbri. Mees sattus segadusse – kõik motellitubade ukSED olid ühesugused – ja mõtles, kuidas küll oma tupp saada. Siis tuli talle hea mõte: ta läks oma auto juurde ja lasi mitu korda signaali. Kõikide motellitubades süttisid tuled – välja arvatud ühes. See oligi tema tuba, sest tema abikaasa ei kuulnud signaali. (Carmel 1996, 199).

Puuete üle osatakse ka nalja heita:

Kurt kõnnib kõrbes. Ümberringi on suur kuivus ja kuumus. Kurt näeb järve. Kiiresti- kiiresti jookseb ta vette, tuleb välja ja – ennäe imet – saab kuuljaks! Kurt hüüab valju häälega: pime tuleb kohale. Pime läheb kombates ja kaob siis ka järve. Tuleb mõne aja pärast veest välja. Ennäe – pime saanud nägijaks! Pime hüüab ja kutsub ratastoolis inimese järve äärde. See tulebki ja sumatab koos oma ratastooliga vette. Mõne aja pärast – ennäe imet – tuleb välja uhiuue, motoriseeritud ja modernse ratastooliga!

Selgitus: Oleks läinud vette ilma ratastoolita, siis oleks jalad terveks saanud. < Kaido Paales, 24 a, snd 1973 < Peter Dickens (Austraalia) (1997).

Sageli osutuvad kurdid kuuljatest mitmes suhtes nupukamateks:

Metsa läksid kaks jahimeeste gruppi: ühes oli 3 kurti ja teises oli 3 kuuljat. Kuuljad läksid vasemale, kurdid läksid paremale. Jahimehed hargnesid ja hakkasid loomi taga ajama. Mõne aja pärast tulid jahimehed jälle kokku: kolm kurti jahimeest ja kolm kuuljat jahimeest. Kurdid olid saagiks saanud kolm põtra, kuuljad mitte ühtegi. Kuuljad imestasid. Otsustati siis pooled vahetada: kuuljad läksid paremale, kurdid vasemale. Kuuljad arvasid, et küllap kurtidel on parem jahimaa. Tuldi siis jälle uuesti kokku – kurtidel on saagiks viis põtra, kuuljatel mitte ühtki.

Küsimus: Miks said kurdid rikkaliku jahisaagi?

Vastus: (1. variant) Kuuljad jahimehed muudkui lobisesid omavahel, põdrad kuulsid ja panid plehku. Kurdid viiplesid omavahel hääletult ja nii õnnestus neil mitu põtra saagiks saada. < Kaido Paales, 24 a, snd 1973 < Rootsi kurdid (1996).

(2. variant) Põdrad ei olnud mitte kunagi viiplemaid jahimehi näinud, tulid hämmastunult kurtidele lähemale. Kurtidel jahimeestel oli kerge kuul põdrade otsaette kõmmutada. < Alla Kurg, 24 a, snd 1974 (1997).

Mõned kurtide poolt jutustatavad lood kritiseerivad kuuljate maailma, nagu näiteks järgmine, kurdi inimese isiklikul kogemusel põhinev jutt, mis on pärit Ameerika kurtide kogukonnast: *Kaks kurti noormeest viihevad õllebaaris. Võõrast, kes istub nende taga, haarab hämming ja ta kirjutab märkmepaberile: “Kas sa lugeda oskad?” Ühele kurtidest meestest tundub küsimus äärmiselt tobe, ta võtab välja hinnalise sullepea ja kirjutab märkmepaberile: “Ei, ma ei oska, aga kas sa kirjutada oskad?”* (Carmel 1996, 199).

Mitmetes tõestisündinud lugudes jutustavad kurdid oma keeleprobleemidest kuuljate maailmas.

Juhtus nii, et ületasin autosõidul kiirust. Liikluspolitsei kutsus mind teatud kuupäevaks komisjoni ette, pidin kohtuma Sulu-nimelisega. Lähengi õigel päeval ja õigel kellaajal kohale, aga ega mina seda Sulu ei tundnud. Seal istus üks politseinik, ma tahtsin küsida ja kirjutasin siis paberile: sa oled Suli. Minul polnud enam see nimi ju täpselt meeles. Küll siis politseinik vihastus – oma lubadest ma jäin ilma. Et oma lube tagasi saada, kästi uuesti eksam teha. Mina ei saanud aru, mis ma valesti tegin, et ta nii hirmsasti vihastas. Läksin ära koju. Võtsin märkmepaberi kaasa, kuhu olin kirjutanud oma arust õigesti. Naine on mul kuulja, näitasin talle kirja. Ta hakkas hirmsasti naerma ja ütles, et pole ime, et politseinik vihastas, kui sa talle otse ütlesid, et ta on suli. Ega mina ei teadnud ta nime täpselt. < Oliver Veskaru, 26 a, snd 1972 (1998).

Sageli esineb kurtide anekdootides üsna vaenulikku suhtumist kuuljate ühiskonda. Nagu kuuljate anekdootides vastandatakse erinevaid rahvusi (nt eestlane, sakslane, venelane), tuleb kurtide repertuaaris esile kurtide ja kuuljate – nimetagem seda siis *meie* ja *nemad* suhteks – vastandamine; määratletakse, mis on kurdilik, mis mitte. Alljärgnev anekdoot oma paljude variantidega on kurtide hulgas rahvusvaheliselt väga levinud:

Vagunis istuvad vastamisi kurt ja kuulja. Kuulja joob “Coca-Colat”. Ei jõua tervet pudelit ära juua, viskab pooliku pudeli aknast välja. Kurt hüüatab: “Mis sa teed, puupea! Ära viska, see on väärt jook.” “Oh, mul seda kastide kaupa,” vastas kuulja. Rong peatub, kurdi vastu istub uus reisija. Too tõmbab pahvides väga kallist sigarit. Ei jõua sigarit lõpuni tõmmata, tahab pool rongiaknast välja visata. Kurt ütleb: “Ära viska! See on nii kallis mark!” “Oh, mul on seda pakkide viisi,” lausub kuulja. Järgmises peatuses istub kurdi vastu jälle uus reisija. Järgmises peatuses tuleb peale väga palju inimesi – rong on puupüsti rahvast täis. Kõigil on kitsas ja ebamugav olla. Kurt teeb rongiakna lahti ja hakkab kuuljaid üksteise järel aknast välja viskama. Kõik karjuvad: “Mis sa, hull, teed!” “Oh, kuuljaid on niigi palju,” vastab kurt seepeale. < Kaido Paales, 24 a, snd 1973 < Peter Dickens (Austraalia) (1997).

Mõned mõistatused kurtide pärimusest:

Kümme muusträstast istusid telefonitraadil. Jahimees tuli ja lasi neid püssist. Üheksa lendasid ära, aga üks jäi edasi istuma. Miks?

Vastus: Üheksa muusträstast kuulsid, kümnes oli kurt. (Carmel 1996, 199).

Taevas lendavad kaks lindu. Üks lind on lennates kõvasti ühele poole kaldu. Miks?

Vastus: Lind on kurt. Tal on kuuldeaparaat, selle raskus kisubki ta viltu. < Kaido Paales, 24 a, snd 1973 < Rootsi kurdid (1997).

Miks on kuuljal mõlemad käed ühepikkused, aga kurdil üks käsi lühem?

Vastus: Sellepärast, et kurt peab tähelepanu pööramiseks teisele kurdile käega õla peale lööma või siis käega üles-alla lehvitama. (Käsi venib pikemaks.) < Annika Pöld, 20 a, snd 1978 < Jana Zeglova < (Saksamaa kurdid) (1997).

Kurdi käsivarred on sinikaid täis. Ta läheb arsti juurde. Miks on kurdil sinikad?

Vastus: Sellepärast, et teised kurdid, kui nad tahavad temaga viibelda, löövad talle märku andes käsivarre pihta. < Pjotr Kuznetsov, 31 a, snd 1967 (1997).

Eesti allveelaev on merepõhjas. Rootslesed tahavad seda ära uputada. Kuidas?

Vastus: Rootslasest tuuker läheb vee alla, koputab eesti allveelaeva uksele. Eestlane teeb laevaukse lahti, vesi tungib sisse ja allveelaev upubki ära. < Katrin Õunapuu, 21 a, snd 1975 < Janne Kankkonen < (Rootsi kurdid) (1997).

Kolm maja asetsevad üksteisest pisut eemal. Majade kohal on elektritraadid. Elektritraatidel istuvad linnud. Kahe maja kohal istuvad linnud on rahulikud, istuvad vagusi. Kolmanda maja kohal istuvad linnud on närvilised, muudkui astuvad jalalt jalale. Miks?

Vastus: Selles majas, mille kohal istuvad linnud on närvilised, elab kurt. Ta muudkui toksib toks-toks oma tekstitelefonil – seepärast astuvadki linnud jalalt jalale. < Kristel Malleus, 22 a, snd 1975 (1997).

Miks kuuljal inimesel on otsaesine sile, kurdil inimesel aga kortsuline?

Vastus: Kuulja inimene rääkimisel oma miimikat eriti ei kasuta, kurt kasutab, teeb igasuguseid nägusid – sellepärast ongi ta otsaesine kortsus. < Mairi Puu, 21 a, snd 1977 (1997).

Mees sõidab autoga. Näeb, et ilus naine rohelises hääletab tee ääres. Mees ei tee väljagi, kihutab edasi. Sõitnud pisut maad edasi, märkab mees tee ääres väga ilusat kollases riietuses naist hääletamas. Mees ei mõtlegi peatuda ja kihutab edasi. Varsti näeb ta üleni punases, väga-väga ilusat naist tee ääres hääletamas. Mees peatub kohe. Miks?

Vastus: See on valgusfoor. Rohelises naine on roheline tuli, kollases naine on kollane tuli, punases naine on punane tuli. < Anu Öpik, 22 a, snd 1975 < Soome kurdid (1997).

Rong sõidab kiiresti ringiratast. Ahv tahaks üle rööbaste hüpata, aga ei saa – võib rongi alla jääda. Kuidas saab ahv välja?

Vastus: Ahv näitab vedurijuhile oma punast tagumikku. Vedurijuht arvab, et see on stopptuli, ta peatub ja ahv pääsebki üle. < Katrin Õunapuu, 21 a, snd 1976 < Vene kurdid (1997).

Rase naine läks kinno. Istub toolile ja hakkab filmi vaatama. Äkki hakkab suureks paisunud kõht vasakule-paremale liikuma. Miks?

Vastus: Naise ihus olid kaksikud, kes tahtsid kordamööda tema nabaugust filmi vaadata ja kaklesid selle pärast. < Kaido Paales, 24 a, snd 1973 < Randy Pringle (Kanada) (1996).

Kurdid inimesed viipleavad pajatusi tähelepanuväärivaist kurtidest isikutest. Ameerika kurtide kogukonnas on levinud jutud kuulsast kurdist pesapallurist Dummy Hoyst, kes mõtles välja vahekohtuniku viiped, samuti Erasmus Smithist Texases, kes oli kindral Sam Houstoni luure- ja salakuulamispealik. Pajatused saadavad ka mõningaid kuuljaid isikuid, kes on seotud kurtidega, näiteks kurtide vanemate kuuljad lapsed, kurtide koolide õpetajad Gallaudet' Ülikooli õppejõud. Ameerika kurdid väidavad, et endine FBI direktor J. Edgar Hoover on öelnud, et tal on kurdid vanemad ja et ta oskab viipekeelt, kuid ükski tõend ei kinnita seda väidet.

Teine Ameerika kurtide kogukonnas populaarne lugu on oletatavatest A- ja L-sõrmenditega käekujudest Abraham Lincolni raidkujul Lincolni memoriaalis Washington DC-s. Kurdid inimesed said eelnimetatud sümboli loomiseks inspiratsiooni Lincolni esinemisest 1894. aastal, kui ta uue kurtide kolledži harta andis edasi viipekeeles (nimetatud kolledž on praeguse kurtide rahvusvahelise Gallaudet' Ülikooli eelkäija). Lincolni raidkuju on teinud kuulus kuulja skulptor Daniel French. Temalt on ka Gallaudet' raidkuju, kes oli esimese kurtide kooli asutaja Hartfordis Connecticutis, ja Alice Cogswelli raidkuju, kes oli Gallaudet' esimene õpilane. Tegelikult ei leidu Frenchi isiklikes päevikutes ühtegi märget selle kohta, et ta oleks kujule kavandanud sõrmendavad käed, kuigi ta oli tutvunud skulptuuri tegemisel sõrmendtähestikuga. Kurdid hoiavad seda legendaarset lugu elavana nii noorte kui vanade seas, et väljendada uhkust oletatava vaimuka sõrmendtähestiku näite üle ja meenutada kuulsate kuuljate inimeste seotust kurtidega (Carmel 1996, 199).

Mõned pajatused Eesti kurtide kogukonnast:

Autoõnnetusel hukkunud printsess Diana peigmehe Todi Al Fayed'i vend olevat kurt. Teda saatvat kooli mitukümmend turvameest. Ei tea, kas see on õige või vale, aga nii Inglismaa kurdid räägivad. < Kaido Paales, 25 a, snd 1973 (1998).

See lugu juhtus Ungaris. Üks kuulja mees pandi vangi. Kurt mees aitas tal vanglast ära põgeneda ja vabadusse pääseda. Aastate pärast see kuulja mees, kelle kurt oli aidanud vanglast ära pääseda, tegi karjääri ja sai presidendiks. Presidendina meenutas ta, kuidas kord kurt oli aidanud tal vanglast välja pääseda. Ta tegi korralduse kurtidele korralikku pensioni maksta ja anda igasuguseid abivahendeid. Mees ei unustanud kurdi heategu. < Kaido Paales, 25 a, snd 1973 (1998).

Kurt inimene osutub kuuljast sageli nutikamaks, kuid kuuljate käes on võim ja nad kasutavad kurte ära:

Tegelikult leiutas "Coca-Cola" joogi kurt. Tema pereliikmed olid kuuljad. Alati, kui toimus mingi pidu või tulid niisama külalised, siis kurt segas selle joogi kokku. Kuuljatele maitstes see jook väga. Kurdi vend aga oli kuulja, ta uuris joogi retsepti oma vennalt järele ja taotles sellele patendi. Nii läks "Coca-Cola" tootmisse. < Kaido Paales, 25 a, snd 1973 (1997).

Mina ei tea, kas see on õige või vale, aga kurt olevat ka leiutanud automootori. Inglismaa kurdid räägivad. < Kaido Paales, 25 a, snd 1973 (1997).

Kurt olevat leiutanud ka elektripirni. Ei tea, kas see lugu on õige või vale, aga Inglismaa kurdid räägivad. Kuuljad jälle kirjutasid selle leiutise enda arvele. < Kaido Paales, 25 a, snd 1973 (1997).

Kurdid armastavad oma kokkusaamistel mängida, olgu need siis laagrid, peod või mitmesugused muud üritused. Üks armastatumaid mängu on nn peeglimäng:

Mängijad on jaotunud kaheks: ühed, kes on ruumis, ja teised, kes on ukse taga. Üks on mängukorraldaja, kes annab juhiseid ja kutsub sisse. Need, kes on ukse taga, tulevad kordamööda ruumi sisse. Ruumis seesolijad seisavad rivis sissetulija ees. See, kes sisse tuleb, astub rivi ette. Tavaliselt jääb sissetulija rivi ette kohmetult seisma. Kui ta teeb mingi liigutuse või viipleb midagi, siis kõik rivisolijad teevad seda üheaegselt järele. Näiteks kui sissetulija küsib: "Mis ma pean tegema?", siis sama – "Mis ma pean tegema?" – viiplevad ka rivisseisjad. Kui ta hakkab näiteks riideid seljast ära võtma, siis teevad seda ka rivisseisjad. Rivisolijad ehk peegel kopeerivad täpselt eesseisjat. Mängukorraldaja ei tohi selgitusi jagada. Kui eesseisja jääb pikemaks ajaks tegevusetult seisma, siis kaotab peegel, kui tal aga tegevust veel ja veel jätkub, siis kordab seda ka peegel. Mängujuht suunab sissetulnu teiste hulka rivvi ja kutsub järgmise mängija ukse tagant sisse. < Eesti kurtide kristlik laagri Porkunis (1998).

Põnev on ka nimeviipe mäng.

Mängijad jagunevad kahte gruppi. Abivahendiks on tekk vms, mida kaks inimest hoiavad nurkadest. Tekk peab eraldama kahte mängijate gruppi, nii et selle taha kükitades nad üksteist ei näe. Enne mängu alustamist tutvustavad mõlema grupi liikmed üksteisele oma nimeviipeid, mida püütakse vastastikku meelde jätta. Siis asetatakse tekk mõlema grupi vahele. Mõlema grupi liikmed võivad oma järjekorda teki taga muuta. Kordamööda on vastastikku ühest grupist üks liige, teisest teine. Need, kes teki hoiavad, loevad kolmeni ja lasevad teki alla. Nüüd peavad kummastki grupist vastastikku olevad mängijad võimalikult kiiresti teineteise nimeviipe viiplema. Kes jääb hiljaks või viipleb valesti, see läheb teise grupi üle. Kui mõlemad viiplevad õigesti ja üheaegselt, siis pannakse tekk uuesti vahele ja

järgmised mängijad mõlemast grupist võtavad järjekorda. Võidab see grupp, kes viipleb teise grupi mängijate nimeviiped kiiresti ja õigesti ning kogub teise grupi mängijad enda poole. < Eesti kurtide kristlik laager Porkunis (1998).

Sagedasti mängitakse kurtide pulmas kujumängu:

Mees ja naine moodustavad paari. Mängujuht paneb nad kuskile istuma. Siis tuleb mängija. Mängujuht seletab, et vaata, see on armunud paar, kuidas ta peaks sinu meelest istuma. Mängija läheb istujate juurde ja teeb nende asendis muudatusi, paneb näiteks mehe käe naise ümber, asetab näod lähemikku. Olenevalt sellest, kas kuju muutja on mees või naine, peab ta ise selle asemele istuma, ja sellises asendis, nagu ta ise sättis. Mängujuht kutsub järgmise mängija ning annab talle samad juhised. Lõpuks vaadatakse, milline kuju sellest välja tuleb. < Karel ja Liina Kutti pulmad (1997).

Kurtide kultuuris on eriti populaarne kostümeerimine. Ameerika kurtide kogukonnas tähistatakse Püha Patricku päeva, valentinipäeva ja *halloweeni* karnevaliga (Hall 1991, 423). *Halloween* on kõige suurem karnevalipidu Ameerika kurtide kogukonnas ja sinna sõidetakse kokku maa erinevatest paikadest. Ainult *halloweeni* karnevalile on iseloomulik, et osavõtjad varjavad oma isikut maskidega. Kurdid, kes soovivad sõprade eest oma isikut varjata, kasutavad maske ja isegi muudavad oma kõnnakut, nii et neid ei saaks liikumise järgi ära tunda. "Kas sa tunnend mind?" küsivad nad sõpradelt, kes ei ole kostüümis.

Psühhodraama kursus kurtidele Karaskis.

Õpikojas on nii kurdid kui kuulajad.

Niisugune varjamine maski ja riietusega teeb kurtidele, kes üksteist muidu väga hästi tunnevad, palju nalja (Hall 1991, 424).

Eesti kurdid tähistavad kostüümides kadri- ja mardipäeva. Näiteks Tartu kurdid kogunevad kurtide klubisse. Öhtu jooksul toimuvad mitmesugused mängud ja võistlused, vaimukaima

kostüümi eest määratakse auhind.

Kui eelmainitud folklooriliigid on ühised kuuljate pärimusega, siis alljärgnevalt tuleb juttu kurtidele eriomastest liikidest, mille ingliskeelseks üldnimetuseks on *signlore*.

Signlore sisaldab viipemängu, milles viiplejad kombineerivad loovalt käekujusid ja liigutusi, et luua keerukaid viipeid, viipelist kalambuuri ja teisi humoorikaid sõnamuutmisi. Näiteks Ameerika kurtide tüüpilises viipelises kalambuuris tähendab niisugune kombinatsioon, nagu rusikas laubal ja nimetissõrme kiire sirutamine ülespoole, et keegi saab aru, aga kui nipsutatakse väikest sõrme, siis tähendab see seda, et keegi saab *pisut aru*.

Eesti kurtide puhul võib näiteks tuua viipe, mida kasutavad hüvastijätmisel kuuljadki – käelaba on püsti, sõrmi liigutatakse korduvalt peopesa vastu – ja mis tähendab *nägemiseni, hüvasti*. Kui nüüd seda viibet muuta nii, et liigub üksnes väike sõrm, teised sõrmed ei liigu, siis tähendab see seda, et *jätan pisut nägemiseni, hüvasti*.

Veel üks näide viipelise kalambuuri kohta Ameerika kurtide kogukonnast. See on seotud verbiga *understand* (eesti k 'aru saama'): vasak peopesa on avatud ja keha ees allapoole suunatud, parema käe kaks sõrme (nimetissõrm ja keskmine sõrm) on püsti ja need liiguvad vasaku käelaba alla, seda puudutades. See viitab sõnadele *under* (eesti k 'all') ja *stand* (eesti k 'seisma') – kaks sõrme osutab isikule, kes seisab. Ka nii viisi viibelduna tähistab see verbi *understand*, kuid täiesti teisel viisil (Carmel 1996, 199).

Eesti kurtidelt pärinev näide seostub liitsõnade otsese viiplemisega, mis on niiõelda toortõlge eesti viipekeelde. Näiteks liitsõna *lapsepõlv* üks võimalikke viipemärke eesti viipekeeles on järgmine: parem käsi – sõrmed välja sirutatud, peopesa allapoole – on puusa kõrgusel, käsi liigub sujuvalt ülespoole õlani. Nalja pakub see, kui liitsõna viibeldakse eraldi viibetena *laps* (parem käsi, mille sõrmed on välja sirutatud ja peopesa allapoole, asetseb puusa kõrgusel) ja *põlv* (osutatakse põlvele).

Signlore sisaldab samuti *nimeviipeid*. Nimeviibe on kokkuleppeline viipemärk, mis tähistab kurtide omavahelises suhtlemises isikut selle välimuse (nt lokkis juuksed, sünnimärk või arm näol jne), iseäraliku perekonnanime vm tunnuse järgi. Kui nimemärk puudub, siis nimi artikuleeritakse või sõrmentatakse. Nimeviibet tavaliselt ei muudeta.

Huvitav on jälgida nimeviipeid, mis on välja mõeldud näiteks presidentidele. Ameerika kurdid on välja mõelnud nimemärke varasematele riigijuhtidele Nixonile, Carterile, Fordile ja Reaganile. Huvipakkuv on isikuid tähistavate nimemärkide muutumine seoses isiku elusündmustega. Näiteks varemalt tähistasid Ameerika kurdid president Nixonit viipemärgiga, mis sooritati N-sõrmenaviga nina kõrval ja mis märkis Nixoni pikka ninaselga. Pärast *Watergate*'i kriisi viibeldi sama käekujuga üle lõua, mis tähendas valetajat. President Fordi viibeldes asetati F-sõrmenaviga käekuju laubale, mis tähistas peasidet, mida ta kandis pärast õnnetut kukkumist. President Reagini üks nimeviipeid sooritati R-sõrmenaviga, mis liikus üle pea. Mainitud viipemärk tähistas R. Reagani imposantset soengut. Uus viipemärk mõeldi Reaganile siis, kui ta sai haavata: R-sõrmenaviga käekuju tipp viitas haavata saanud kohale (Carmel 1996, 199).

Ka Eesti kurdid on poliitikutele eriomaste tunnuste põhjal välja mõelnud nimeviipeid. Endisest ajast näiteks Brežnevit tähistav nimemärk viitas lopsakatele kulmudele, Gorbatšovi puhul pigmendilaigule; Venemaa praeguse presidendi Jeltsini üks viipemärke viitab

puuduvale sõrmele, teine lopsakale tukale. Eesti Vabariigi presidendi Lennart Mere viipemärk (meri) ei seostu välise tunnusega, vaid tema perekonnanimega. Samas aga ei ole eelmainitud nimeviiped aja jooksul muutunud, vaid on samaks jäänud. Palju variante on rahvusvaheliselt levinud, populaarsest *I love you* ('ma armastan sind') -viipest (keskmise sõrm ja sellest järgmine sõrm on surutud rusikasse, pöial, nimetissõrm ja väike sõrm on püsti vaataja poole). Selles kombineeritud viipes on väike sõrm *I*, nimetissõrm ja ja pöial *L* ning pöial ja väike sõrm *Y* (Carmel 1996, 199).

Kokkuvõtteks

Esialgsete tähelepanekute kohaselt võib öelda, et kurtide folkloori puhul on anekdootide, pajatuste, mõistatuste ja teiste žanride aine kaheksugune: esiteks kurdilik, kurtuse, viipekeele ja kurtide eluga seotud; teiseks tavaeluline, kurtide kogukonnast ja kurtuse teemast väljapoole ulatuv.

Karen Baldwin toob välja jutustavas traditsioonis kaheksuguse kujutlusviisi. Esimene on nn. *kuulev* lähenemine, mille puhul on viipekeel ja kurtide kultuur allutatud kuuldelisele keelele ja kuuljate kultuurile. Kurdi vaikimine pööratakse humoorikalt kohmakuseks, rumaluseks või taipamatuseks. Kuuljate anekdootides viitab kurt talupoeg abikaasaga vestlemisel ebasüüdselt rindadele, suguelunditele ja tuharatele, kuid kohmakas žestide "kõnes" peab see tähendama kahe piima ostmist ja seejärel pallimängule minekut. Teine lähenemine on *kurdilik*, mille puhul võidakse olla kuuljate kultuuri keskne, aga ka sellest väljapoole jääda, rõhutatakse humoorikat mõistmatust ja viiplemise võitu helide maailma üle (Baldwin 1982, 6).

Mõnedes kurtide naljades ja anekdootides on kurtus kuuljate kultuuri sissetungimise vastaseks kaitseks. Teisest küljest on aga kuuljate mõistmatust kurtuse tegelike omaduste suhtes moonutatud. Üks niisugune lugu räägib kolmest teadlasest, kelle eksperimendi eesmärgiks on kontrollida vigastatava konna akustiliselt stimuleeritud võimeid. Üks teadlane asetab konna laboratooriumis mõõdetud rajale, teine koputab lauale ja kolmas märgib üles konna hüppe pikkuse. Konn asetatakse teiseks katseks uuesti lähtepunkti, enne löigatakse aga üks jalg ära. Seejärel koputatakse uuesti lauale, et konn hüppaks. Kolme jalaga konn hüppab hästi, kuid tulemus on halvem kui nelja jalaga hüpatel. Iga kord, kui katset korratakse, kaotab konn ühe oma koibadest. Lõpuks ei ole konnal enam ühtegi jalga. Teadlased asetavad ta uuesti lähtepunkti, koputavad lauale, ja kui konn ei reageeri hüppega, siis võtavad nad oma uurimuse kokku totaka empiirilise järeldusega: "Ilma jalgadeta konn on kurt." Selles kurdi konna naljas on huumor hoolikalt varjatud ja moonutatud kuulja teadlase abitusse kujusse (Baldwin 1982, 6).

Eesti kurtide kogukonda kuulub umbes 2000 viipekeelset inimest. Meie vabariigis elavaid kurte ja vaegkuuljaid ühendab Eesti Kurtide Liit, millel on kuus ühingat: Pärnumaa, Saaremaa, Tartumaa, Viljandi, Lääne-Virumaa ning Tallinna ja Harjumaa Kurtide Ühing. Kurtide kogukonna ja viipekeele küsimustega hakati meil tegelema 1990. aastate alguses ja seda kurtide hariduse ning enesemääratluse kontekstis.

Lingvistilisest aspektist on viipekeelt Eestis siiani käsitletud väga vähe, sedagi teiste rahvuslike viipekeelte taustal. Eesti viipekeele lingvistiline kirjeldus puudub. Kui eesti folkloristika traditsioonilistes määratlustes on oluliseks peetud folkloori suulisust, siis arvan, et keelelisel tasandil ei tõuse siit mingit vastuolu, kuna kaasaegne lingvistika on tõestanud, et viipekeel on täisväärtuslik keel, mitte aga suulise keele nähtavakstegev vorm, ja et eksisteerib kaks mõeldavat inimkeele tüüpi: auditivne ehk kuuldav keel ja visuaalne ehk viipekeel.

Viipekeele puhul vastab kõneldavale sõnale viipemärk, kuigi tähendused ei pruugi üksüheselt kattuda.

Turvatunde tagamiseks on oluline mõni aeg tagasi võimalikuks saanud eesti viipekeele tõlketeenus (kurdil inimesel on võimalik tellida tõlki nt arsti juurde, pulma vms), samuti uute viipekeele tõlkide koolitamine. Eesti Televisioonis on eetris viipekeelsed uudised. Kurtide folkloorile ligipääsemiseks on oluline viipekeele valdamine. Viipekeele oskajana olen koostöös kurtidega asunud kirja panema Eesti kurtide viipekeelset pärimust. Kiiresti tuleb alustada viipekeelt valdavate inimestega laiaulatuslikku, üle-eestilist kogumistööd, millesse tuleks kogujatena kaasa haarata võimalikult palju kurte, kes intervjueriks viipekeeles teisi kurte. Kurtide visuaalne pärimus tuleb talletada videosse, see rikastab meie rahvaluulevaramut ja lisab uusi tahke senisele folkloorikäsitlusele.

Märkused

¹ Kõik käsikirjalised näitetekstid on autori valduses ja üles kirjutatud Tartus Liina Paalese poolt. (Toimetaja)

Kirjandus

- Baldwin, Karen 1982: The Lumberjack and the Deaf Tree: Images of the Deaf in Folklore Narrative. *Kentucky Folklore Record* 28. 6–11.
- Carmel, S. J. 1996: Deaf Folklore. Jan Harold Brunvand (ed). *An Encyclopedia*. New York & London. 197–200.
- Gannon, Jack R. 1981: *Deaf Heritage: A Narrative History of Deaf America*. Silver Spring, MD: National Association of the Deaf.
- Groce, Nora Ellen 1990: *Jeder sprach hier Gebärdensprache. Erblich bedingte Gehörlosigkeit auf der Insel Martha's Vineyard*. Hamburg.
- Hall, Stephanie A. 1991: Door into Deaf culture: Folklore in an American Deaf social club. *Sign Language Studies* 65. 421–428.
- Humphries, Tom 1993: *Multicultural issues in deafness*. Longman Publishing Group.
- Jacobs, Leo M. 1989: *A Deaf Adult Speaks out*. 3rd ed. Washington, DC: Gallaudet' University Press. 72–86.
- Jackson, Peter 1990: *Britain's Deaf Heritage*. Edinburgh.
- Ladd, Paddy 1993: Gehörlosenkultur: Sie finden und fördern. *Das Zeichen. Zeitschrift zum Thema Gebärdensprache und Kommunikation Gehörloser* 24. 190–197.
- Mindess, Anna 1993: Interkulturelles Einfühlungsvermögen: Mehr als ein 40-Stunden Job. *Das Zeichen. Zeitschrift zum Thema Gebärdensprache und Kommunikation Gehörloser* 24. 242–243.
- Möbius, Ulrich 1992: Aspekte der 'Deaf History'-Forschung. Teil I. *Das Zeichen. Zeitschrift zum Thema Gebärdensprache und Kommunikation Gehörloser* 22. 388–401; Teil II. *Das Zeichen*, 1995, 23. 5–13.
- Paavel, Valdeko, Toom Regina 1991: Kurtide enesemääramine ja keeled. *Akadeemia* 3. 616–619.
- Page, Jeanne 1994: Dolmetschen als Balanceakt. Kulturelle Variabilität und die Rolle des Dolmetschers. *Das Zeichen. Zeitschrift zum Thema Gebärdensprache und Kommunikation Gehörloser* 28. 218–226.
- Rutherford, Susan D. 1987: *A Study of American Deaf Folklore*. Doctoral Dissertation, University of California, Berkeley. Unpublished.
- Rutherford, Susan D. 1989: Die Kultur der amerikanischen Gehörlosen. *Das Zeichen. Zeitschrift zum Thema Gebärdensprache und Kommunikation Gehörlose* 8. 19–27.

Wrigley, Owen 1994: *Kulturimperialismus unter Gehörlosen: Aus- und Einschluss in deaf Identity. Das Zeichen. Zeitschrift zum Thema Gebärdensprache und Kommunikation Gehörloser* 27. 38–43.